

VOOR DE VORST, MAAR IN NAAM VAN HET VOLK

*Hoe het conservatieve 'Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage'
populistische trekjes kreeg*

FOR THE KING, BUT IN THE NAME OF THE PEOPLE

*How the conservative 'Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage' developed its
populist traits*

The Dutch conservatives in the nineteenth century used the concept of *volkskoning* (the people's king) to legitimize their defence of royal prerogatives against the increasing power of parliament. This concept emphasized the bond between monarch and people and depicted the political elite as a threat to both. Based on a study of the conservative newspaper *Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage*, this article argues that the idea of the *volkskoning* was developed into a more populist argument in which the people became the *de facto* sovereign who had to be protected against the rotten elite in parliament.

De Haagse journalist Izaak Jacob Lion (1821-1873) was een van de meest omstreden journalisten van zijn tijd. Niet alleen stond hij bekend om zijn polemische stijl, ook was hij berucht vanwege zijn opportunistische optreden. Tijdens zijn leven wisselde hij vijf keer politiek van kamp en verleende zijn diensten wisselend aan de conservatieven en de liberalen. Daardoor wekte hij de indruk slechts te schrijven voor de hoogstbiedende.¹ Vanaf 1860 wijdde Lion zijn krachten definitief aan de conservatieve zaak. Achter de schermen wist hij zelfs uit te groeien tot 'toon-aangevende penvoerder, theoreticus en *spin doctor*' van de Nederlandse conservatieven.² Bekend voor het grotere publiek is Lion echter vooral geworden als hoofdredacteur van het eveneens conservatieve *Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage*.

---

1 Huub Wijffjes, *Journalistiek in Nederland, 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam: Boom, 2004), 15. René Vos, 'De schoelje van het schendblad. Boekjes open over de journalist Izaak Jacob Lion (1821-1873)', *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 6 (2003): 32. E. Zuidema, 'Lion (Izaak Jacob)', *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, deel 5 (Leiden: Sijthoff, 1922), 318-19.

2 René Vos, 'De leeuw en de ooievaar', in *Geschiedkundige Vereniging Die Haghe, Jaarboek 2004*, red. D.J. Cannegieter e.a. (Den Haag: Geschiedkundige Vereniging Die Haghe, 2004), 60.

Het *Dagblad* werd mede door de inspanningen van Lion al gauw het toonaangevende persorgaan van de Nederlandse conservatieve beweging en daarmee ook een landelijke krant. In dit artikel wordt nagegaan hoe de opvattingen van het *Dagblad* over de verhouding tussen koning, Kamer en kiezers zich ontwikkelden in de periode 1866-68. Betoogd wordt dat de specifieke uitleg van de Nederlandse conservatieven van het idee van 'monarchaal gezag, getemperd door volksinvoed' de weg baande voor moderne opvattingen over vertegenwoordiging en de rol van het volk in het staatsbestel. Bij de verdediging van de positie van koning en uitvoerende macht tegen de volkssoevereiniteit die de liberalen volgens het *Dagblad* nastreefden, werd namelijk paradoxaal genoeg het volk en de volkswil ingeroepen als argument tegen het door de liberalen gedomineerde parlement en hun parlementarisme. De rol van het volk was voor het *Dagblad* zelfs zo belangrijk, dat de opvattingen van de krant naar hedendaagse maatstaven soms zelfs populistisch kunnen worden genoemd.

De tamelijk moderne begrippen van parlement en vertegenwoordiging die het *Dagblad* ventileerde, verbazen op het eerste gezicht, maar passen tegelijkertijd goed binnen de veranderingen die zich in de jaren 1860 binnen de Nederlandse conservatieve beweging voltrokken. In dit decennium gaven de conservatieven toe aan de liberale eis van openbaarheid. De oprichting van het *Dagblad*, waarmee de conservatieven de publieke opinie konden bespelen, is daarvan een goed voorbeeld.³ Een ander voorbeeld is de oprichting van de Algemeene Kiesvereniging in 1868, die volgens Ron de Jong zelfs de eerste echte politieke partij van Nederland was. Deze organisatie beschikte immers over een volwaardig politiek programma, probeerde doelbewust de kandidaatstelling in de kiesdistricten te beïnvloeden en verzorgde de financiering van de verkiezingscampagnes.⁴ Daarmee lijken de conservatieven voorop te hebben gelopen bij het introduceren van nieuwe manieren om politiek te bedrijven. Dat roept de vraag op of de conservatieven, die zich op organisatorisch vlak blijkbaar goed aan de tijd wisten aan te passen, niet ook relatief moderne constitutionele ideeën hadden ontwikkeld.

Tot nog toe worden die ideeën vooral gebruikt als verklaring voor het verval en de uiteindelijke ondergang van de Nederlandse conservatieven als zelfstandige politieke stroming. Zo beschrijft Ronald van Raak in zijn proefschrift hoe de conservatieve toegevingen aan de liberale eis tot openbaarheid de conservatieven hun bestaansrecht ontnamen. Met de liberalen bestond hierdoor immers geen inhoudelijk verschil van mening meer over het juiste functioneren van het politieke bestel. Huizinga beweert in zijn biografie van de conservatieve staatsman

3 Ronald van Raak, *In naam van het volmaakte. Conservatisme in Nederland in de negentiende eeuw* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2001), 194-95.

4 Ron de Jong, 'De Algemeene Kiesvereniging, 1868-1875. De eerste politieke partij van Nederland', red. G. Voerman, *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1999* (Groningen: Universiteitsdrukkerij Universiteit Groningen, 1999), 248.

Heemskerk zelfs dat in de conflictenperiode 1866-68 de verschillen tussen de liberalen en de conservatieven eerder op het persoonlijke dan op het ideologische vlak lagen.⁵ Bestond er volgens deze historici in de jaren zestig dus geen inhoudelijk verschil meer tussen beide grote stromingen, in de jaren vijftig zou volgens Van Raak het conservatisme zich nog wel hebben weten te onderscheiden. Kenmerken van dit conservatisme waren onder meer een sterke nadruk op de positie van de koning, de zelfstandigheid van de Kamerleden en hun morele verhevenheid.⁶ Daardoor lijkt het negentiende-eeuwse conservatisme vooral als elitair en premodern te moeten worden getypeerd. Het beeld bestaat van een achtergebleven stroming die zich te laat aan het liberalisme aanpaste. Zoals echter verder in dit artikel wordt betoogd, liepen de conservatieven niet zozeer achter, maar vooral voor op hun tijd. Het uiteindelijk deels populistische gedachtegoed dat zij propageerden, sloeg nog niet aan.

Wanneer in dit artikel over populisme gesproken wordt, is sprake van drie verschillende kenmerken: een tegenstelling tussen volk en elite, de volkswil als hoogste norm, en de inherente corruptie van de elite. Hoewel populisme een breed begrip is, zijn deze kenmerken bij verschillende auteurs terug te vinden. Zo ziet Cas Mudde populisme als ideologie die de maatschappij in twee antagonistische groepen onderverdeelt: het goede volk en de corrupte elite.⁷ Het onderscheid tussen volk en elite is vooral normatief: de elite is niet alleen anders dan het volk, maar ook in moreel opzicht verwerpelijk.⁸ Dit hangt samen met een ander kenmerk van populisme: volkssoevereiniteit. Het volk is niet alleen in moreel opzicht superieur aan de elite, maar ook in politiek opzicht. De wil van het volk moet te allen tijde worden gehoorzaamd.⁹ De elite faalt daar in de ogen van populistten in: zij voert niet de wil van het volk uit, maar dient vooral haar eigen belangen.¹⁰ Het populisme is een partiële ideologie: het is een ideaalbeeld van de relatie tussen burgers en gekozenen, maar biedt geen totaalpakket van politieke opvattingen.¹¹ Verschijnselformen als directe democratie en charismatisch leiderschap zijn

5 J.J. Huizinga, *J. Heemskerk Azn. (1818-1897). Conservatief zonder partij* (Harlingen: uitgeave in eigen beheer, 1973), 95.

6 Van Raak, *In naam van het volk*, 101, 179.

7 Cas Mudde, 'The Populist Zeitgeist', *Government and Opposition* 4 (2004): 543. Zie ook Sarah L. de Lange en Matthijs Rooduijn, 'Een populistische tijdgeest in Nederland? Een inhoudsanalyse van de verkiezingsprogramma's van politieke partijen', in *Democratie doorgelicht. Het functioneren van de Nederlandse democratie*, red. Rudy Andeweg en Jacques Thomassen (Leiden: Leiden University Press, 2011), 320.

8 Mudde, 'The Populist Zeitgeist', 544.

9 Koen Vossen, 'Van marginaal naar mainstream? Populisme in de Nederlandse Geschiedenis', *BMGN - Low Countries Historical Review* 2 (2012): 32. Vergelijk Mudde, 'The Populist Zeitgeist', 543; en De Lange en Rooduijn, 'Een populistische tijdgeest in Nederland?', 321.

10 Mudde, 'The Populist Zeitgeist', 546.

11 Term afkomstig van De Lange en Rooduijn, 'Een populistische tijdgeest in Nederland?',

Afb. 1 Pieter Mijer (1812-1881), wiens benoeming als gouverneur-generaal van Nederlands-Indië in 1866 een constitutionele strijd uitlokte en daarmee de conservatieven de kans gaf een populistisch discours te ontwikkelen. Schilderij van Johan Heinrich Neuman (1874). (Rijksmuseum Amsterdam, objectnummer SK-A-3806)

volgens Vossen niet noodzakelijk om van populisme te spreken, maar kunnen wel als ‘smaakversterkers’ fungeren.¹² Ook Mudde meent dat deze verschijnselen de opkomst van populisme kunnen bevorderen, maar geen noodzakelijke voorwaarde zijn om van populisme te spreken.¹³

De aanwezigheid van populistische trekjes in combinatie met meer klassieke opvattingen leidde wel tot een zekere ambiguïteit. Zo beriep het *Dagblad* zich dan wel in de praktijk impliciet op het oordeel van het volk, maar op het theoretische vlak legde het tegelijkertijd nog steeds sterk de nadruk op het belang van het koninklijk gezag, wees het expliciet het idee van volkssoevereiniteit af en zag het liefst dat de invloed van het door de liberalen gedomineerde parlement sterk werd ingeperkt. De moderne opvattingen over vertegenwoordiging en parlement zoals

320. Vergelijk Mudde, ‘The Populist Zeitgeist’, 544; en Vossen, ‘Van marginaal naar mainstream?’, 31.

12 Vossen, ‘Van marginaal naar mainstream?’, 32.

13 Mudde, ‘The Populist Zeitgeist’, 545.

het *Dagblad* die uitte en die soms populistische trekjes kregen, gaan daarom vaak schuil achter argumenten die gebruikt werden om de klassieke noties over het koningschap te onderbouwen.

Het *Dagblad* kan worden beschouwd als de spreekbuis van de conservatieve beweging. Een analyse van de artikelen van het *Dagblad* leidt daarom niet alleen tot een beter begrip van de opvattingen van de krant zelf, maar geeft ook een beeld van de conservatieve beweging waaraan zij gelieerd was. Voor dit onderzoek zijn de kranten uit de periode mei 1866 tot en met mei 1868 systematisch doorzocht. Juist in deze periode is naar verwachting veel door het *Dagblad* gepubliceerd over de in haar ogen juiste staatsinrichting en de onjuistheid van de liberale opvattingen daarover. In deze periode bereikte de strijd die de conservatieven met de liberalen aangingen om de macht van de Staten-Generaal te reduceren, namelijk zijn hoogtepunt. Er speelden twee grote politieke kwesties, waarin de verhouding tussen Kamer en kabinet centraal stond. De eerste staat bekend als de kwestie-Mijer en draaide om de benoeming van kabinetsformateur en minister van Koloniën Mijer tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Het achteraf juist gebleken vermoeden bestond dat de conservatief Mijer deze benoeming al tijdens de formatie had bedisseld. De overwegend liberale Tweede Kamer nam een motie aan van het antirevolutionaire Kamerlid Keuchenius die deze benoeming afkeurde. Het kabinet meende echter dat de Tweede Kamer niet het recht had om zich met deze benoeming te bemoeien en ontbond de Kamer.¹⁴ Kort daarna ontstond de Luxemburgse kwestie toen Nederland zich samen met andere Europese mogendheden garant stelde voor de neutraliteit van Luxemburg, waarvan de Nederlandse koning toen nog groothertog was. Uit onvrede hierover verwierp de Tweede Kamer vervolgens de begroting van Buitenlandse Zaken. In het geval dat Luxemburg aangevallen zou worden, zou Nederland immers betrokken raken bij die oorlog. Dat bracht dus de Nederlandse neutraliteitspolitiek in gevaar. Weer volgde een Kamerontbinding omdat het kabinet meende dat de Kamer de grens van zijn bevoegdheden had overschreden. De nieuwe Kamer sloeg terug door een motie van de liberaal Blussé aan te nemen die de ontbinding afkeurde. Toen de Tweede Kamer de begroting voor de tweede keer verwierp trad het kabinet af. Daarmee leidde deze constitutionele strijd tot een versterking van de macht van het parlement tegenover de regering.¹⁵ Deze jaren gaven dus vermoedelijk veel aanleiding aan het *Dagblad* om over constitutionele onderwerpen te schrijven en als onderdeel van de politieke strijd het onderscheid tussen de liberalen en de conservatieven verder aan te scherpen.

14 Diederik Slijkerman, *Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid. De verhouding tussen koning, kabinet, Kamer en kiezer, 1848-1905* (proefschrift, Universiteit Leiden, 2011), 156-57.

15 Ibidem, 240.

Om goed voor het voetlicht te brengen hoe de conservatieve opvattingen over het koningschap konden leiden tot moderne opvattingen over de rol van het volk bestaat dit artikel uit drie gedeelten. Allereerst komt aan bod hoe het *Dagblad* beargumenteerde welke positie de koning in het staatsbestel moest krijgen. De focus ligt daarbij vooral op het concept volkskoning, dat aan het volk nadrukkelijk een politieke rol gaf. Vervolgens komt aan de orde hoe het *Dagblad* op basis van dit concept het parlementaire bedrijf bekritiseerde. Tot slot wordt besproken wat volgens de krant de juiste verhouding was tussen volk en kiezers enerzijds en politici anderzijds.

120

DE GOEDE VOLKSKONING

Inzet van de constitutionele strijd tussen 1866 en 1868 vormden de bevoegdheden van de koning. Mocht hij zonder controle van de Staten-Generaal ambtenaren zoals de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië benoemen? Kon hij naar eigen inzicht ministers benoemen en ontslaan of diende hij daarin te worden beperkt door de politieke samenstelling van de Tweede Kamer? Kon hij de Tweede Kamer zo vaak als hij maar wilde ontbinden omdat deze begrotingswetten had verworpen of moesten koning en kabinet zich neerleggen bij de wensen van de Kamermeerderheid? Het *Dagblad* koos in deze kwesties resoluut partij voor de koning.

Degenen die de macht van het parlement wilden uitbreiden ten koste van de positie van de koning, baseerden zich volgens het *Dagblad* namelijk op het idee van volkssoevereiniteit. Overigens ging het *Dagblad* royaal met die term om: ook het parlementarisme en partijvorming werden in de praktijk gemakshalve onder het begrip volkssoevereiniteit geschaard. In het vervolg van dit artikel wordt daarom ook de kritiek van het *Dagblad* op die concepten meegenomen. Wanneer de koning zich zou moeten onderwerpen aan het parlement, bleef er van zijn zelfstandige bevoegdheden niets over en voerde hij slechts uit wat een Kamermeerderheid van hem verlangde.¹⁶ Die suprematie van het parlement paste vooral bij een republiek, maar niet bij een constitutionele monarchie.¹⁷ Het fundament van een dergelijke republiek waarin het gekozen parlement de boventoon voerde, was het idee van volkssoevereiniteit. Nadat de conservatieven de constitutionele strijd verloren hadden, omschreef de redacteur van het *Dagblad* de liberale overwinning dan ook teleurgesteld als 'de triomf van de volkssoevereiniteit op de Grondwet [...] het Koninklijk gezag [is] niets dan een vlag, om den hideusen vorm der republiek te bedekken.'¹⁸

¹⁶ *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*, 1 februari 1868.

¹⁷ *Dagblad*, 3 oktober 1866.

¹⁸ *Dagblad*, 6 juni 1868.

Het *Dagblad* zocht onder leiding van Lion zijn uitgangspunt niet in volkssoevereiniteit, maar in de soevereiniteit van de koning, alhoewel beperkt door volksinvloed.¹⁹ In deze getemperde monarchie bleef de koning wel een zelfstandige politieke speler. Het *Dagblad* haalde instemmend een uitspraak van de Duitse rechtsfilosoof Stahl aan, die dit kernachtig weergeeft: 'De Koning heeft niet alleen het recht der soevereiniteit, maar tevens de uitoefening ervan'.²⁰

Het *Dagblad* legitimeerde deze invulling van het koningschap met behulp van de typisch negentiende-eeuwse opvatting van de vorst als volkskoning, die samen met het volk het parlement trachtte in te tomen en een stem gaf aan degenen die anders niet gehoord werden.²¹ Het suggereerde dat er tussen vorst en volk een soort verbond bestond dat hen tot wederzijdse bijstand verplichtte en als doel had de Nederlandse vrijheid tegen de elite te beschermen. Vorst en volk hadden hetzelfde belang, namelijk gevrijwaard te blijven van de invloed van de elite – lees de liberalen – en steunden elkaar op historische gronden in de strijd tegen die elite. Zo publiceerde het *Dagblad* een stuk van de conservatief De Bosch Kemper die schreef over 'de Oranje-Vorst, in wien het volk den beschermer vindt van zijne vrijheden en belangen tegen mogelijke aristocratische aanmatigheden'.²² In religieuze termen omschreef het *Dagblad* de relatie tussen koning en onderdanen als volgt:

Lang bleef de Natie hoorende doof, ziende blind. Maar nu heeft de Koning gesproken. Ongetwijfeld zal zij nu ontwaken op Zijne roepstem, zoo als zij altijd gereed is geweest, zich om den banier van Oranje te scharen. Die banier leidde steeds tot de overwinning: wie in Nederland Oranje vertrouwde, heeft steeds op een rots gesteund.²³

De zelfstandige positie van de koning ten opzichte van het parlement, gelegitimeerd door zijn rol als beschermheer van het volk, werd door dat parlement, of althans de liberale meerderheid in dat parlement, bedreigd. Het *Dagblad* presenteerde het liberale parlementarisme als een bedreiging voor de machtscheiding, die volgens de krant door de Grondwet werd gewaarborgd. Zou de macht enkel en alleen bij het parlement berusten, dan viel volgens het *Dagblad* wanorde en regeringsloosheid te vrezen.²⁴ Daarbij was volgens de krant het parlementarisme een schoolvoorbeeld van tirannie: het parlement kende zichzelf alle vrijheid

¹⁹ Vgl. Van Raak, *In naam van het volmaakte*, 161; en Ron de Jong, 'Conservatieven en "1848". De Grondwetsherziening als onderdeel van een conservatieve traditie van geleidelijke hervorming', in *Conservatisme in Nederland, ca. 1780-1940*, red. Ronald van Raak (Leende: Damon 1999), 40, voor de opvattingen van Lion zelf.

²⁰ *Dagblad* 19 oktober 1866.

²¹ Henk te Velde, "'Geheimzinnig schijnende diepte". De volkskoning en de omstrepen band tussen vorst en volk in de 19e eeuw', *Groniek* 150 (2000): 16.

²² *Dagblad*, 3 oktober 1866.

²³ *Dagblad*, 13 oktober 1866.

²⁴ *Dagblad*, 3 oktober 1866 en 21 november 1866.

toe, terwijl het aan de koning geen ruimte liet. Daarentegen kon, anders dan van de liberalen, van de conservatieve partij wél gezegd worden dat zij 'elke magt binnen de haar aangewezen grenzen houdende, juist daardoor de vrijheid van beweging van allen tegelijk waarborgt'.²⁵ Expliciet wordt hier dus het verband gelegd tussen het stelsel van machtscheiding waarbij koning en parlement elk hun eigen zelfstandige bevoegdheden hebben, en het waarborgen van de vrijheid van de onderdanen.

122

Binnen deze constitutioneel gewaarborgde machtscheiding waren bepaalde specifieke bevoegdheden van de koning volgens het *Dagblad* van groot belang, zoals het recht om de Kamer te ontbinden. De koning kreeg daarbij de rol van scheidsrechter toebedacht: hij moest de constitutionele strijd tussen kabinet en Kamer in goede banen leiden en bij overtreding van de spelregels zo nodig sancties opleggen. Zo schreef het *Dagblad*: 'Boven zoodanige partijen staat de Koning en moet de Koning staan. Hij houdt de balans [...] Hem de beslissing en Hem alléén, aan welke partij het tijdelijk Bewind best worde of blijve opgedragen.'²⁶ En om er geen onduidelijkheid over te laten bestaan dat het politieke eindoordeel bij de koning en niet bij de Tweede Kamer berustte, liet het *Dagblad* weten: 'Aan welke bepaling der Grondwet kan zij [de liberale Kamermeerderheid] grond en regt ontleenen, om het hoogste arbitrium des Konings, dat Hem door het onbepaalde regt van ontbinding door de Grondwet zeer stellig is geschonken zoo dikwerf er strijd ontstaat tusschen Regering en Vertegenwoordiging, af te keuren?'²⁷ Op die manier stond de koning dus niet zozeer buiten het politieke proces – wat wel het vermeende liberale streven was – maar werd hij er al dan niet doelbewust boven geplaatst.

Het concept van de volkskoning gaf nadrukkelijk het volk een rol op het politieke toneel. Het veronderstelde dat het volk de koning te hulp zou schieten in zijn strijd tegen het onconstitutionele optreden van het parlement. Het ontbindingsrecht was daarbij het middel voor de koning om de hulp van zijn onderdanen in te roepen: 'tegenover het onbetwistbare regt der Kamer, om eene veroordeling uit te spreken, staat het onbetwistbare regt der Regering om daartegen bij de kiezers in beroep te komen; zóó balanceren in de constitutioneelen regeringsvorm de wêerszijdsche regten elkander.'²⁸ Merk op dat hier ook aan de balans tussen de staatsmachten wordt gerefereerd; voor het *Dagblad* was dat kennelijk nauw verweven met het idee van de volkskoning.

Alhoewel het *Dagblad* het idee van volkssoevereiniteit afwees, leidde deze uitleg van het ontbindingsrecht er logischerwijs wel toe dat het volk effectief de hoogste autoriteit werd binnen de staat, hoger nog dan de koning. Onbedoeld, en waar-

---

²⁵ *Dagblad*, 19 januari 1867.

²⁶ *Dagblad*, 29 maart 1868.

²⁷ *Dagblad*, 5 april 1868.

²⁸ *Dagblad*, 25 augustus 1866.

schijnlijk ook onbewust, kreeg het electoraat van het *Dagblad* een positie waarin deze uiteindelijk het laatste woord had in de strijd tussen regering en Kamer. De Kamerontbinding resulteerde immers in nieuwe verkiezingen, waardoor de beslissing in de constitutionele strijd wel moest eindigen in een hoger beroep bij de kiezer. Zou die kiezer zich aan de onvrede van de koning weinig gelegen laten, dan had de ontbinding alsnog weinig zin gehad. Zoals het verdere verloop van de conflictenperiode 1866-68 aantoont, kon men uiteindelijk niet telkens weer de Kamer ontbinden als deze weer eens de regering had 'veroordeeld'. Toen eenmaal de hulp van de kiezer werd ingeroepen, moest men zich uiteindelijk bij diens oordeel neerleggen, zoals het aftreden van het conservatieve kabinet-Van Zuylen/Heemskerk illustreert. Het *Dagblad* mocht dan wel graag de koning als scheidsrechter opvoeren en de kiezers als diens assistenten, maar in de praktijk werden door de gekozen uitleg van het ontbindingsrecht vooral de kiezers de echte scheidsrechters. Zonder hulp van de kiezers stond de koning uiteindelijk machteloos, maar zonder hulp van de kiezers zouden de liberalen de strijd ook niet hebben kunnen winnen.

Juist de conservatieve strijd tegen het vermeende liberale parlementarisme als uitdrukking van volkssoevereiniteit, leidt hier daarom tot een paradoxale situatie. De positie van de Koning als hoogste macht in de staat moest gewaarborgd blijven, maar juist om hem ook daadwerkelijk de middelen te geven om zich tegen de Staten-Generaal te verweren, moest er afbreuk aan die positie worden gedaan door het 'hoogste arbitrium' feitelijk in handen van de kiezers te leggen. Het volk zelf vormde daardoor de laatste toevlucht om de vermeende totstandkoming van volkssoevereiniteit te verhinderen.

TEGEN DE ELITE

Het concept van de volkskoning deed meer dan het volk erkennen als constitutionele macht. Het was ook gebaseerd op de gedachte dat koning en volk een gemeenschappelijke vijand hadden. In de conflictenperiode 1866-68 was dat natuurlijk eerst en vooral de liberale Kamermeerderheid. Vanuit het conservatieve perspectief probeerde die niet zozeer deugdelijke wetgeving tot stand te brengen, maar trachtte vooral haar eigen macht te vergroten ten koste van de koning. Die macht diende onder meer om voor zichzelf en politieke vrienden goede betrekkingen of lucratieve concessies in de wacht te slepen. De commentator van het *Dagblad* haalde daarom ook vaak uit naar 'de radicale partij, die, zoo dikwerf uit haar midden regeringen zijn opgestaan, alle zelfstandigheid prijs gaf, ieder harer meest geliefkoosde beginselen los liet uit liefde voor personen'.²⁹ Met name Thorbecke moest het als prominente liberaal vaak ontgelden. Zo suggereerde de krant dat hij een beginselloze politicus was die te sterk aan het pluche was blijven plakken:

---

²⁹ *Dagblad*, 13 juni 1867.

Hoe heeft die staatsman, om der wille van den ambtstitel, niet nederlaag op nederlaag verduurd; zijn wetsontwerpen laten verminken en onthoofden, zijn ambtgenooten links en rechts om zich heen laten sneuvelen [...]?³⁰

124

Elders werden in een omschrijving van het liberale personeelsbeleid ook de andere ministers op de korrel genomen. Het *Dagblad* zag vooral bewindslieden 'van wie het te bezien staat of zij geschikt waren om een adjunct-commies-post met eere te vervullen'.³¹ Deze laatdunkende zinsnede over de deskundigheid van de ministers onderstreept slechts het oligarchische karakter van de liberale stroming, voor wie het bezit van een ministerspost kennelijk belangrijker was dan een goede vervulling daarvan.

Maar niet alleen streefden de liberalen naar goede posities voor zichzelf, ook verwerd onder hun leiding de politiek tot een systeem waarin zij ook elkaar diverse lucratieve baantjes konden toespelen. Het *Dagblad* zelf schreef dat onder liberale kabinetten de uitvoerende macht 'een bedeelingsinstituut voor vrienden en magen' was geworden.³² Een voorbeeld daarvan vond de redactie van de krant toen de liberale kabinetsleider Fransen van de Putte treuzelde met het indienen van zijn ontslag, nadat zijn koloniale politiek in de Tweede Kamer was gesneuveld. De verklaring daarvoor was dat ook nog een gouverneur-generaal van Nederlands-Indië moest worden benoemd. Het *Dagblad* liet weten:

nu mogen de familie-invloeden, met het eerlang vacante Gouverneur-Generaal-schap in 't verschiet, zich, andermaal, helaas! gelijk vijf jaren geleden, doen gevoelen om daarvoor het publieke belang op te offeren [...].³³

Die koloniale politiek was voor veel conservatieven een belangrijk onderwerp; de raad van commissarissen van het *Dagblad* bestond zelfs voor het grootste deel uit specialisten op koloniaal terrein.³⁴ In dat licht is het niet verwonderlijk dat veel van de conservatieve kritiek op de liberalen gerelateerd was aan de koloniale kwestie. De liberale wetgeving op dit vlak zou er volgens het *Dagblad* slechts toe dienen om de liberalen en hun achterban financieel te verrijken ten koste van de Javanen en de Nederlandse belastingbetalers. Zo vond het *Dagblad* het wel heel opmerkelijk dat de voorstanders van het wetsontwerp van Fransen van de Putte aandelen hadden in maatschappijen die baat hadden bij de vrije exploitatie die dat wetsontwerp mogelijk zou hebben gemaakt:

---

³⁰ *Dagblad*, 10 mei 1866.

³¹ *Dagblad*, 10 januari 1868.

³² *Dagblad*, 19 januari 1867.

³³ *Dagblad*, 23 mei 1866.

³⁴ Van Raak, *In naam van het volmaakte*, 171; Huizinga, *J. Heemskerk Azn.*, 101.

men ziet dat de ontwerpers, de bevorderaars, de stemmers voor eene wet, wier hoofddoel het is den Javaan aan de exploitatie van particulieren over te geven, in aanzienlijke mate geldelijk betrokken zijn bij maatschappijen, die met het doel zijn opgericht om van die exploitatie de voordelen te plukken [...].³⁵

Uit de bespreking van de koloniale kwestie in de kolommen in het *Dagblad* komt echter niet alleen het verwijt van nepotisme en zelfverrijking naar voren. De kritiek van het *Dagblad* was namelijk meer dan negatief commentaar op de liberale concurrenten: het werd al snel fundamentele systeemkritiek die zich voornamelijk richtte op het functioneren van het parlement. Zo werd de deskundigheid van de Kamerleden om te oordelen in de koloniale kwestie sterk in twijfel getrokken. Het was volgens de krant beter om de Indische begroting niet te bespreken in de Staten-Generaal, omdat 'thans, gelijk vroeger, de beslissing over honderden onderwerpen gevraagd wordt van eene vergadering waarvan welligt niet één ze allen begrijpt en waarvan zeer zeker geen tien meer dan één begrijpt'.³⁶ Die ondeskundigheid had bovendien tot gevolg dat Kamerleden zich lieten leiden door collega's die met meer kennis van zaken spraken. Die collega's konden vervolgens die Kamerleden misbruiken voor hun eigen belangen.

125

Om althans den schijn te hebben van iets te beteekenen, daar zij op eigen beenen niet kunnen staan, sluiten zij zich geheel aan één man, die bekwamer is dan zij, die hen uitlacht, maar ze gebruikt en zijne orders uitvaardigt, die zij te volgen hebben. Wil die man iets voor zijne eer, voor zijn belang en zijne inzigten, zijne begeerte wordt het belang des lands genoemd en zijne slaven strijden daarvoor [...].³⁷

Wat tegenwoordig als fractiediscipline zou worden aangeduid, stond volgens het *Dagblad* dus in causaal verband met de ondeskundigheid van de Kamerleden. De kwalijke gevolgen hiervan werden niet alleen bij de koloniale kwestie naar voren gebracht, maar ook in een algemenere kritiek van de krant op het parlementaire bedrijf. Zo besprak het *Dagblad* de procedure om wetsvoorstellen te amenderen. Voor de indiening van amendementen was vereist dat deze door meerdere Kamerleden werden ondersteund. Volgens het *Dagblad* steunden de *backbenchers* echter ieder amendement van hun leider, zonder er ook maar kennis van genomen te hebben.

Gewoonlijk worden de amendementen door de leiders der partijen voorgedragen; dit is reeds voldoende om een gansche reeks van geestverwanten tot ondersteuning te doen opstaan, ofschoon zij nauwelijks den tijd gehad hebben het voorgelezen amendement op te schrijven, laat staan er over na te denken.³⁸

35 *Dagblad*, 18 mei 1866. Zie ook *Dagblad*, 21 januari 1868, waar ook in felle bewoordingen zelfverrijking als motief achter de liberale koloniale politiek wordt gezocht.

36 *Dagblad*, 31 maart 1868.

37 *Dagblad*, 23 oktober 1866.

38 *Dagblad*, 12 september 1867.

Het gebrek aan expertise bij de meeste Kamerleden, leidde dus in de ogen van het *Dagblad* tot een ondermijning van de zelfstandigheid van die parlementariërs. Die zelfstandigheid achtte de krant blijkbaar van groot belang. De autonomie van de parlementariër was voor zowel conservatieven als liberalen reden om partijvorming te verafschuwen, omdat deze juist de vrijheid van het Kamerlid zou beperken.³⁹ Deze citaten tonen daarmee de ambiguïteit in het gedachtegoed van het *Dagblad* goed aan. Enerzijds hield men vast aan klassieke noties over vertegenwoordiging, anderzijds ging de kritiek op de parlementaire praktijk, die daarvan af zou wijken, zo ver dat die praktijk als fundamenteel gebrekkig werd beschouwd.

126

Expliciet tegen het parlementaire bedrijf gericht is de laatste karakteristiek die het *Dagblad* daarvan schetste. In de Tweede Kamer werd volgens de krant lang en veel gesproken, zonder dat er veel wetgeving tot stand kwam. De vergelijking met de Poolse Landdag werd niet gemeden.⁴⁰ Specifieker was de klacht over Kamerleden die:

geheele brochures voorlezen of de Kamer vervelen met voor de tweede en derde maal het reeds gesprokene te herhalen, of wel jaarlijks dezelfde redevoeving met eenige varianten – gelijk wij in staat zijn daarvan de bewijzen te leveren – op te dreunen.⁴¹

De vermeende ondeskundigheid van de Kamerleden was hier volgens het *Dagblad* mede debet aan, omdat:

sedert jaren hier te lande het dwaalbegrip is gevestigd, dat de waarde en de verdienste van een volksvertegenwoordiger alleen beoordeeld moeten worden naar het getal en de lengte der door hem uitgesproken redevoevingen. Het gevolg daarvan is, dat de meeste leden, hetzij zij al of niet roeping hebben tot spreken, zich in discussiën mengen waarvan zij het onderwerp niet magtig zijn, of die zij noodeloos rekken door de herhaling van hetgeen vóór hen reeds beter gezegd is.⁴²

Deze wantoestand zou volgens het *Dagblad* zijn verergerd doordat de sectievergaderingen – vergelijkbaar met hedendaagse commissievergaderingen – niet openbaar waren, zodat Kamerleden zich wel in het plenaire debat moesten profileren. Bovendien verzuimden veel Kamerleden hun programma in verkiezingstijd aan hun kiezers mee te delen, zodat de plenaire vergadering werd misbruikt om het woord tot de kiezer te richten.⁴³ Een andere oorzaak van deze vermeende misstand zocht het *Dagblad* in de samenstelling van de Tweede Kamer, waarin vooral advocaten en magistraten zitting hadden.

---

39 De Jong, 'De Algemeene Kiesvereniging', 248.

40 *Dagblad*, 2 september 1866.

41 *Dagblad*, 10 september 1867.

42 *Dagblad*, 5 september 1867.

43 *Ibidem*.

Zij [de Tweede Kamer] is eenzijdig door de eenzijdige opleiding van de groote meerderheid harer leden; zij is twist- en praatziek door den advocaten-geest, die er zoo sterk in domineert; zij is letterknechtig uit dezelfde oorzaak.⁴⁴

Dat ministers na hun – vaak onvrijwillig – aftreden weer snel in de Tweede Kamer terugkeerden, hielp volgens het *Dagblad* evenmin. Rancuneus als zij begrijpelijkerwijs waren, zouden zij er vooral op gericht zijn hun opvolgers zo snel mogelijk te laten struikelen, om vervolgens zelf op het pluche terug te keren. Het *Dagblad* sprak hier in militaire termen over ‘het vaandel der gevallen en naar heroovering der plaats hunkerende rigting’.⁴⁵ Deze rancuneuze oppositie van ex-ministers en ‘twistzieke’ advocaten, was de oorzaak van de snelle opeenvolging van kabinetten. Ook op die manier kwam weinig wetgeving tot stand, omdat ‘de Ministers worden weggezonden om plaats te maken voor anderen, die dan weder al het gedane werk van voren af aan beginnen moeten’.⁴⁶ Bovendien leidde dit ertoe dat veel nieuwe ministers moesten worden aangeworven, terwijl het aantal deskundige en competente bestuurders volgens het *Dagblad* niet zo groot was:

daar Nederland ervaren staatslieden niet bij honderden, zelfs niet bij tientallen bezit, is het te begrijpen, dat men soms personen als Ministers ziet optreden, die reeds op een klein stadhuis als commies onbruikbaar zijn zouden.⁴⁷

127

IN NAAM VAN HET VOLK

De kritiek van het *Dagblad* op het bestaande parlementaire systeem zag niet alleen op het functioneren van de Kamerleden en de daardoor verstoorde verhoudingen tussen regering en vertegenwoordiging. Volgens de krant was van een echte volksvertegenwoordiging steeds minder sprake. Zo stelden veel Kamerleden zich in de ogen van het *Dagblad* arrogant op door te doen alsof zij beter inzicht hadden in het staatsbestuur dan de kiezers. De commentator van de krant analyseerde:

Bij ons begrijpt men de roeping der wet gelijk de onderwijzer zijne roeping beseft jegens den leerling: aanwijzing van den te volgen weg door inspanning en studie met de belooning in het verschiet. De wet plaatst zich dus boven het standpunt dat het volk inneemt, juist gelijk de betrekking is van den onderwijzer tot den leerling.⁴⁸

---

44 *Dagblad*, 24 augustus 1867.

45 *Ibidem*.

46 *Dagblad*, 15 maart 1868.

47 *Dagblad*, 23 oktober 1866.

48 *Dagblad*, 16 augustus 1867.

Van een dergelijke verheffing van de volksvertegenwoordiger boven zijn kiezers kon geen sprake zijn. Deze 'kleinachting door den wetgever van de meening des volks'⁴⁹ was volgens het *Dagblad* zelfs staatsrechtelijke ketterij:

De constitutionnele leer brengt mede, dat de kiezers, die de wet verklaard heeft bevoegd te zijn tot het kiezen van vertegenwoordigers tot behartiging van alle belangen, ook geacht worden in staat te zijn, over alle handelingen van die Vertegenwoordigers een oordeel uit te spreken.⁵⁰

128

Volgens het *Dagblad* waren Kamerleden dus blijkbaar niet deskundiger dan hun kiezers. Kamerleden staan niet boven, maar naast het electoraat, en zelfs daaronder in die zin dat zij aan het oordeel van de kiezers onderworpen zijn. De suggestie van sommige liberalen dat de kiezers niet in staat zouden zijn om over buitenlands beleid en dus ook niet over het politiek hete hangijzer van de Luxemburgse kwestie te oordelen, ontlokte het *Dagblad* dan ook een stevige repliek. Als men zou aanvaarden dat de kiezers niet deskundig genoeg waren om over de belangrijkste politieke onderwerpen te oordelen, kon men volgens een verontwaardigde commentator van de krant beter meteen het kiesrecht afschaffen.⁵¹ De kiezer moest namelijk het parlementaire optreden van zijn vertegenwoordigers kunnen controleren en beoordelen.

Daarom was het volgens het *Dagblad* ook nodig dat kandidaat-Kamerleden zich voor de verkiezingen uitspraken over belangrijke politieke thema's. Doordat zij dit vaak verzuimden nam de politiek soms beslissingen die rechtstreeks ingingen tegen de wensen van de kiezers. De commentator van het *Dagblad* noteerde dan ook wrevelig:

Niet zelden ziet men dan ook denzelfden kandidaat aangeprezen en gekozen op gansch tegenstrijdige gronden of elkander tegenovergestelde beginselen, en de kandidaat meent een meesterstuk verrigt te hebben als hij, zwiigende, van de verarring profiteert en zich onder verschillende vlag in de Kamer laat brengen. Na de verkiezing houdt iedere zweem van betrekking tusschen hem en de kiezers op.⁵²

De auteur van dit citaat veronderstelt dat programmatische overeenstemming tussen kiezer en gekozene vereist is binnen een gezond politiek bestel. Die programmatische overeenstemming ontbrak echter in de relatie tussen de Kamer, die in meerderheid liberaal was, en de bevolking. Het *Dagblad* gebruikte het gebrek aan steun onder de bevolking voor de liberale politiek als argument. Zo waarschuwde het tijdens de begrotingsdebatten in het najaar van 1867 de liberale

---

⁴⁹ *Dagblad*, 16 augustus 1867.

⁵⁰ *Dagblad*, 9 januari 1868.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Dagblad*, 5 september 1867.

oppositie in de Tweede Kamer dat zij ‘weêrloos zou blijven staan tegenover de verontwaardigde openbare meening’ als het de begroting zou verwerpen en zo het kabinet zou laten vallen.⁵³ Nadat de liberalen daadwerkelijk de begroting van Buitenlandse Zaken hadden weggestemd, kwam de vraag aan de orde of er nieuwe verkiezingen voor de Tweede Kamer moesten worden georganiseerd. Dat de liberalen daarop tegen waren, was volgens het *Dagblad* een teken dat zij ook zelf begrepen dat de bevolking hen niet steunde:

Bewijst niet dat verzet, onder deze omstandigheden, tegen het middel der ontbinding – dat nu dan toch aangetoond is, voor de oppositie zelve het eenige middel te zijn, om te komen waar zij wezen wil –, dat haar geweten spreekt en dat zij [...] terugschrikt voor eene uitspraak van het Nederlandsche Volk?⁵⁴

Nieuwe verkiezingen juichte het *Dagblad* juist toe. Toen die niet de verlangde en verwachte meerderheid opleverden, lag dat volgens de krant niet aan een gebrek aan steun voor de conservatieven onder de bevolking. Zo meende de commentator van het *Dagblad* na de verkiezingen in januari 1867 – noodzakelijk geworden door de motie-Keuchenius:

‘De geheele conservatieve partij’ omvat veel meer dan hare vertegenwoordigers in de *Tweede Kamer*, die door een eerste zuiveringsproces nog niet tot de ware uitdrukking des volks verheven is. Hier hebben wij vooral op het oog het Nederlandsche volk. De groote meerderheid daarvan is, op koloniaal terrein, bepaald behoudend. Het Ministerie heeft die meerderheid achter zich tot steun, al kan het welligt in de *Tweede Kamer*, ook al van wege andere oorzaken, niet op zoodanige meerderheid rekenen.⁵⁵

Op deze manier deed men voorkomen alsof alleen de conservatieve partij de echte vertegenwoordiger van het volk was, die wist wat er onder dat volk leefde. Leverde de verkiezingsuitslag geen conservatieve meerderheid op, dan was er blijkbaar sprake van ‘andere oorzaken’, waardoor de verkiezingsuitslag – zo lijkt dit citaat te suggereren – verder buiten beschouwing kon worden gelaten totdat de vermeende conservatieve meerderheid buiten het parlement ook daarbinnen op een meerderheid kon rekenen. Deze sterke vereenzelviging van de conservatieve partij met het volk en de suggestie dat vooral met het volk en niet met de Tweede Kamer rekening moest worden gehouden, verdragen zich moeilijk met de afwijzing van het idee van volksovereïniteit door hetzelfde *Dagblad*. Om dat mogelijke verwijt voor te zijn, werd ook daarvoor een passende formulering bedacht. On-

---

⁵³ *Dagblad*, 19 november 1867.

⁵⁴ *Dagblad*, 7 december 1867.

⁵⁵ *Dagblad*, 22 januari 1867. Cursivering toegevoegd.

der de spreuk *vox populi vox Dei* rustte de soevereiniteit nominaal bij God, terwijl in de praktijk alleen de stem van dat volk – zoals door de conservatieven vertolkt – relevant was.⁵⁶ Daarmee kon het *Dagblad* volhouden dat het de volkssoevereiniteit verwierp, terwijl in de praktijk voor de krant weinig van meer waarde leek te zijn dan de opvattingen van het volk.

Vanuit het conservatieve perspectief was het echter onvoldoende als politici uitvoerden wat het volk wilde. Het *Dagblad* eiste dat de pluriformiteit onder de bevolking ook in het parlement tot uitdrukking kwam. Zo moest het parlement het volk afspiegelen qua sociale samenstelling. Al eerder kwam aan de orde dat het *Dagblad* vond dat Tweede Kamerleden wel erg vaak uit de advocatuur of magistratuur afkomstig waren. In plaats daarvan moesten ook ‘grote kooplieden’, ‘reeders’, ‘landbouwers en industriëlen’ in de Staten-Generaal vertegenwoordigd zijn. Dit hield nauw verband met het uitgangspunt dat het parlement rekening dient te houden met de wensen van de bevolking en daar niet boven staat:

Geen land ter wereld kan ons eene zamenstelling van eene Volksvertegenwoordiging aanwijzen, die zoo zeer buiten verband staat met het leven en het werken der natie. Is het dan wonder, dat onze Tweede Kamer niet in de natie geworteld is, dat zij er als het ware buiten staat?⁵⁷

Om een diverse samenstelling van de Tweede Kamer te bevorderen, bepleitte het *Dagblad* de uitsluiting van burgemeesters, rechters en officieren van justitie van het passief kiesrecht. Die waren namelijk voor hun herbenoeming afhankelijk van dezelfde regering die zij als Kamerlid onafhankelijk moesten controleren. Dit bedreigde de zelfstandigheid van het parlement tegenover de regering. De voorgestelde maatregel zou echter leiden ‘tot een practische Kamer en tot een natuurgetrouwen afdruk van het karakter, de behoeften en belangen der natie, die zij moet verdedigen’.⁵⁸

Niet alleen de verschillende economische sectoren moesten volgens het *Dagblad* in de samenstelling van de Tweede Kamer worden teruggedzien, maar ook de verschillende levensbeschouwelijke groeperingen moesten politiek vertegenwoordigd zijn. Ook hier was van belang dat de Tweede Kamer geworteld moest zijn in de bevolking en er niet buiten of boven mocht staan: ‘Wij wenschen in de Kamer niet alleen de beide uiterste rigtingen, maar alle nuances zooveel doenlijk vertegenwoordigd te zien, opdat het gehele volk er waarlijk zijne uitdrukking in vinde’.⁵⁹ Dat het hier ging om meer dan vrome woorden, bleek bij de verkiezingen in 1868 toen de antirevolutionaire voorman Groen van Prinsterer in Arnhem

⁵⁶ *Dagblad*, 17 maart 1868.

⁵⁷ *Dagblad*, 24 augustus 1867.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Dagblad*, 21 januari 1868.

kandidaat was. Het *Dagblad* beval zijn verkiezing aan omdat hem ‘als vertegenwoordigende een achtbaar deel der natie, zelfs door een eerlijk tegenstander de toegang tot de Tweede Kamer niet mogt worden betwist.’⁶⁰ Nadat Groen niet gekozen was, schreef het verontwaardigd: ‘wanneer niet al meer en meer de Tweede Kamer zal worden eene fictie en de tegenovergestelde uitdrukking van hetgeen de natie wil en verlangt – de kieswet moet veranderd worden.’⁶¹

CONCLUSIE

Het idee van de volkskoning kent drie elementen die voor deze analyse van belang zijn. Het hecht belang aan een zelfstandige en onafhankelijke positie van de koning tegenover de elite, *in casu* het parlement. Die positie wordt gelegitimeerd door het verbond tussen vorst en volk: de koning treedt op als beschermheer van het volk. In ruil daarvoor wordt van de bevolking verwacht dat het de koning te hulp schiet als deze een beroep op haar doet. Koning en bevolking hebben immers een gemeenschappelijke vijand: het parlement, of althans tenminste de meerderheid in dat parlement. De ingrediënten van populisme zijn daarin al aanwezig: het concept veronderstelt immers dat er een tegenstelling tussen volk en elite bestaat en dat die elite inherent slecht is.

131

Doordat dit concept centraal stond in het denken van het *Dagblad* over de monarchie, effende dit de weg naar moderne, soms populistische invullingen van begrippen als vertegenwoordiging. Aan het begin van die weg stond de verdediging van de positie van de koning tegen het vermeende liberale parlementarisme. Volgens het *Dagblad* waarborgde de Grondwet het klassiek-conservatieve idee van de getemperde monarchie, waarin de soevereiniteit rustte bij de koning en die koning ook als zelfstandige politieke speler op kon treden. Naar de letterlijke tekst van de grondwet zou deze daarom ministers ‘naar welgevallen’ moeten kunnen benoemen en ontslaan. Ook de benoeming van ambtenaren, zoals de gouverneurs-generaal van Nederlands-Indië, moest onttrokken zijn aan parlementaire controle. Wie daar anders over dacht, was een republikein en aanhanger van het idee van volkssoevereiniteit.

Nu het *Dagblad* de koning bedreigd zag door het optreden van het parlement, was de tijd aangebroken om de kiezer aan zijn verplichtingen jegens de volkskoning te herinneren en diens hulp in te roepen om de Kamermeerderheid weg te stemmen. Het *Dagblad* drong dan ook herhaaldelijk aan op het uitschrijven van nieuwe verkiezingen. Het ontbindingsrecht was immers het ultieme wapen van de koning om het parlement te sanctioneren. Waar het *Dagblad* geen rekening mee had gehouden, was dat de kiezer ook weleens zijn steun zou kunnen onthou-

---

60 *Dagblad*, 2 februari 1868.

61 *Dagblad*, 12 februari 1868.

den en weer een liberale Kamermeerderheid tot stand kunnen brengen. Uiteindelijk hadden koning en ministers zich dan ook inderdaad bij de kiezersuitspraak, het vonnis in 'hooger beroep' in de woorden van het *Dagblad*, neer te leggen en trad het conservatieve kabinet in het voorjaar van 1868 en twee tussentijdse verkiezingen verder, af. Ondertussen had de staatsrechtelijke redeneertrant van het *Dagblad* er onbedoeld en onbewust toe geleid dat de kiezer toch het laatste woord kreeg.

132

Om ondanks de tegenvallende verkiezingsresultaten toch het eigen gelijk te bewijzen, ging het *Dagblad* nog een stap verder. Het claimde zowel dat het volk het altijd bij het rechte eind had – *vox populi vox Dei* – als dat alleen de conservatieve partij de wensen van het Nederlandse volk echt vertolkte. Zeker die laatste claim was nodig om te verklaren waarom in verkiezingsuitslagen de vermeende steun van de kiezer voor de koning niet terug te vinden was. Hoewel het *Dagblad* formeel het principe van volkssoevereiniteit afwees, erkende het uiteindelijk dus effectief wel dat het volk zonder beperking gehoorzaamd moest worden. Vossen verwijst onder meer naar de afwijzing van het idee van volkssoevereiniteit als hij betoogt dat in de negentiende eeuw nog geen sprake van populisme kon zijn.⁶² De vraag is of dit criterium wel zo gemakkelijk kan worden toegepast? Uit de analyse van de opvattingen van het *Dagblad* blijkt immers dat een afwijzing van volkssoevereiniteit heel wel samen kan gaan met een impliciete en waarschijnlijk ook onbewuste erkenning van de wil van het volk als hoogste norm – al was het maar door de wil van het volk gelijk te stellen aan die van God.

Een ander element uit het denken van het *Dagblad* dat aan populisme doet denken, is de omschrijving van de elite. Dat die elite bestreden moest worden, volgde ook al uit het concept van volkskoning: volk en koning trokken immers samen ten strijde tegen de elite. In de periode 1866-68 begon dit nog voorzichtig als partijpolitieke strijd met de liberalen, die zo ongunstig mogelijk werden afgeschilderd door de commentatoren van het *Dagblad*.

De kritiek werd echter al snel fundamentele van aard. Het parlementaire systeem *an sich* deugde niet. De Tweede Kamer bestond vooral uit advocaten en magistraten die niet wisten wat er onder het volk leefde. De 'twistzieke' advocatengeest en de rancune van ex-ministers die aasden op een politieke *comeback*, leidde tot een Kamer waarin veel over personen werd geruzied, maar waarin weinig wetgeving tot stand werd gebracht. Deze incompetentie bracht het *Dagblad* in verband met de kadaverdiscipline die binnen de verschillende politieke groeperingen zou heersen, en die de belangrijk geachte onafhankelijkheid van Kamerleden zou ondermijnen. Dat standpunt toont de ambiguïteit van de standpunten van de krant: enerzijds verdedigde het nog het traditionele politieke stelsel waarin Kamerleden vooral zelfstandig moesten opereren, anderzijds gebruikte het dit als

---

62 Vossen, 'Van marginaal naar mainstream?', 33-34.

argument tegen de heersende elite. In die zin past het ook wel bij het 'restaurantief-democratische karakter' van populisme dat Vossen signaleert: de elite gedraagt zich niet zoals deze in het verleden zou hebben gedaan en de populistten zullen ervoor zorgen dat dit weer wordt hersteld.⁶³

Allerminst populistisch, maar wel ronduit modern is de invulling die het *Dagblad* aan het begrip vertegenwoordiging gaf. De Tweede Kamer moest qua samenstelling de Nederlandse bevolking afspiegelen. Verschillende beroepsgroepen en levensovertuigingen hadden elk recht op vertegenwoordiging; het parlement mocht niet eenzijdig zijn samengesteld uit liberale juristen, alhoewel ook die volgens het *Dagblad*, dat zich van zijn beste kant liet zien, recht op vertegenwoordiging hadden. Kennelijk moest de maatschappelijke pluriformiteit ook in het parlement tot uiting komen.

De band tussen kiezer en gekozene moest daarom van het *Dagblad* worden versterkt. Nu van het volk een politieke speler was gemaakt, was programmatische overeenstemming tussen volk en parlementariërs nodig. Politici moesten daarom al voor de verkiezingen duidelijk maken waar zij inhoudelijk stonden. In het verlengde hiervan keerde het *Dagblad* zich fel tegen suggesties als zouden de kiezers niet deskundig genoeg zijn om over inhoudelijke politieke vraagstukken te oordelen. Het gekozene Kamerlid stond qua inzicht en politiek beoordelingsvermogen niet boven, maar naast zijn kiezers. Die mochten zich daarom als gelijken van de politici over alle politieke vraagstukken uitspreken. Dat dit ideaalbeeld sterk afweek van wat in de politieke praktijk gebruikelijk was, maakt dat uiteindelijk ook het derde kenmerk van populisme in de visie van het *Dagblad* terug is te vinden: de tegenstelling tussen volk en elite. Veel parlementariërs stelden zich in de ogen van de krant ten onrechte boven hun kiezers, deden alsof zij beter in staat waren de belangrijke politieke vraagstukken te beoordelen dan de mensen in het land dit konden, en weigerden zich voor de verkiezingen op programma's vast te laten leggen. Hieruit komt een kloof naar voren tussen het 'goede' volk, dat zelf heel wel in staat zou zijn om zich uit te spreken, en de 'slechte' elite, die dit volk minacht.

Daarmee was de ontwikkeling van een klassiek-conservatieve opvatting over de rol van de monarch naar een modernere opvatting waarin vooral het volk centraal stond, voltooid. Het centrale scharnierpunt in deze ontwikkeling was het concept van de volkskoning: dat erkende het volk al als politieke actor en vergemakkelijkte daarmee het opwaarderen van de rol van dat volk in het politieke spel. De strijd tegen de elite, die ook onderdeel was van de theorie van de volkskoning, ontpopte zich al snel tot fundamentele kritiek op het parlementaire bedrijf, dat grondig gezuiverd en hervormd moest worden. Daardoor kon het denken van het *Dagblad* uiteindelijk op punten populistische trekjes gaan vertonen.

---

63 Ibidem, 34.

BIBLIOGRAFIE

- Huizinga, J.J. *J. Heemskerk Azn. (1818-1897). Conservatief zonder partij*. Harlingen: uitgave in eigen beheer, 1973.
- Jong, Ron de. 'Conservatieven en "1848". De Grondwetsherziening als onderdeel van een conservatieve traditie van geleidelijke hervorming'. In *Conservatisme in Nederland, ca. 1780-1940*, red. Ronald van Raak, 38-43. Leende: Damon, 1999.
- . 'De Algemeene Kiesvereniging, 1868-1875. De eerste politieke partij van Nederland'. In *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1999*, red. G. Voerman en A.P.M. Lucardie, 240-50. Groningen: Universiteitsdrukkerij Universiteit Groningen, 1999.
- Lange, Sarah L. de, en Matthijs Rooduijn. 'Een populistische tijdgeest in Nederland? Een inhoudsanalyse van de verkiezingsprogramma's van politieke partijen', in *Democratie doorgelicht. Het functioneren van de Nederlandse democratie*, red. Rudy Andeweg en Jacques Thomassen, 319-34. Leiden: Leiden University Press, 2011.
- Mudde, Cas. 'The Populist Zeitgeist'. *Government and Opposition* 4 (2004): 541-63.
- Raak, Ronald van. *In naam van het volmaakte. Conservatisme in Nederland in de negentiende eeuw*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2001.
- Slijkerman, Diederik. *Het geheim van de ministeriële verantwoordelijkheid. De verhouding tussen koning, kabinet, Kamer en kiezer, 1848-1905*. Proefschrift, Universiteit Leiden, 2011.
- Velde, Henk te. "'Geheimzinnig schijnende diepte". De volkskoning en de omstreden band tussen vorst en volk in de 19e eeuw'. *Groniek* 150 (2000): 7-24.
- Vos, René. 'De leeuw en de ooievaar'. In *Geschiedkundige Vereniging Die Haghe, Jaarboek 2004*, red. D.J. Cannegieter, V.L.C. Kersing, R. van Lit, C.J.J. Stal, P.H.M. Toby en J.M. Zijlmans, 36-75. Den Haag: Geschiedkundige Vereniging Die Haghe, 2004.
- . 'De schoelje van het schendblad. Boekjes open over de journalist Izaak Jacob Lion (1821-1873)'. *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 6 (2003): 52-58.
- Vossen, Koen. 'Van marginaal naar mainstream? Populisme in de Nederlandse Geschiedenis'. *BMGN - Low Countries Historical Review* 2 (2012): 28-54.
- Wijffes, Huub. *Journalistiek in Nederland, 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie*. Amsterdam: Boom, 2004.
- Zuidema, E. 'Lion (Izaak Jacob)'. In *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, deel 5, 318-19. Leiden: Sijthoff, 1922.

Corné Smit volgt de Research Master Political Culture and National Identities aan de Universiteit Leiden. Eerder rondde hij aan dezelfde universiteit een master Staats- en bestuursrecht af. Zijn belangstelling gaat uit naar politieke theorie en geschiedenis, en het staatsrecht.